

MOKRYK, Radomyr: ZROZENÍ DISENTU: ŠEDESÁTNÍCI A TÁNÍ NA UKRAJINĚ (1956 – 1965). Praha: Academia, 2024. 484 s.

Olha Norba

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2024.72.3.12>

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-4965-094X>

V roku 2023 vyšla v Kyjeve monografia ukrajinského historika a kulturológa Radomyra Mokryka *Bunt proty imperii: ukrajinski schistdessjatnyky* (Vzdor proti impériu: ukrajinskí šesťdesiatnici), v aktuálnom českom vydaní má názov *Zrození disentu: šedesátníci a tání na Ukrajině (1956 – 1965)*. Autor v nej približuje mikrosvet intelektuálov, z ktorých viacerí patria do kánonu ukrajinskej literatúry, napríklad Vasyl Stus či Lina Kostenková, poprední spisovatelia daného obdobia, rezonujú v povedomí ukrajinských čitateľov už zo školských lavíc. Fenomén „šesťdesiatnikov“ v ukrajinskej literatúre napriek tomu nebol doteraz systematicky preskúmaný. R. Mokryk sa pri spracovaní tejto komplexnej témy usiluje „pochopiť, jak se skupina mladých intelektuálů, kteří se narodili a vyrůstali na sovětské Ukrajině, postupně dostávala do opozice, jak začínala chápat, že Ukrajina se nachází v situaci koloniálního útlaču, a rozhodla se proti tomu vzdorovat“ (strana 18). Aktuálnosť problematiky potvrdzuje nielen mimoriadny čitateľský úspech monografie na Ukrajine, ale aj vydavateľský záujem zo zahraničia – po českom vydaní (Academia, 2024) prichádza vydanie nemeckého prekladu (Ibidem, 2025).

Nastolením antikoloniálnej optiky pri opise mladej generácie, ktorá vstúpila do kultúry počas krátkeho obdobia uvoľnenia v rokoch 1956 – 1965 a svojím vzdorom vo vnútri systému položila základy ukrajinského politického protestu nasledujúcich desaťročí, rezonuje so súčasným ukrajinským verejným diskur-

zom. Vzhľadom na obnovenú konfrontáciu s Ruskom a prebiehajúce národoobrodenecké procesy sa dostáva do centra záujmu otázka identity a povedomia medzigeneračnej kontinuity, ktorá spolu s bojom proti útlaku funguje v spoločnosti ako dôležitý kohézny činiteľ. Veddecké ambície autora nadväzujú na tendencie prehodnocovať veľké naratívy dejín, keď upozorňuje na dovtedy prehliadanú pestrosť a hodnotu ukrajinskej kultúry, ktorá zostáva „ve stínu impéria, něčím na způsob koloniální periferie“ (strana 19).

České vydanie, ktoré má okrem iného prispieť k zvýšeniu povedomia o Ukrajine a zdôrazniť jej historickú „odolnosť“, vychádza v ústrety potenciálne nezaspátenému recipientovi a obsahuje nové časti. V pridanej kapitole *V zajištění kulturního kolonialismu* vysvetľuje R. Mokryk opodstatnenosť zvoleného prístupu mapovania dobovej kultúrnej situácie, ktorá síce navonok podporovala kultúrnu diverzitu, ale pre nadradené postavenie sovietskeho centra dochádzalo k faktickej marginalizácii a exotizácii iných kultúr ako špecifických etnografických fenoménov. Práve deficitné postavenie ukrajinského jazyka v dôsledku politiky „plíživé rusifikace“ (strana 314) a tradovaný obraz provinčnosti ukrajinskej kultúry boli hlavným predmetom nespokojnosti zo strany mladej inteligencie. Za do istej miery pozitívny vedľajší účinok dobovo deklarovaného „internacionalizmu“ pritom možno považovať nadväzovanie medzištátnej kultúrnej spolupráce v rámci krajín socialistického

bloku. Ďalšia pridaná kapitola knihy s príznačným názvom *Československo jako okno do světa* tematizuje význam česko-slovenského kontextu pre ukrajinských autorov polovice šesťdesiatych rokov. Kým v domácom prostredí sa autori už naplno stretávali s vlnou reštrikcií, vďaka literárnym kontaktom v zahraničí mali stále možnosť publikovať. Tento „ostrúvek svobody“ (strana 375) v Československu však fungoval iba krátko: „sovětská invaze znamenala definitivní konec ‚zlatých šedesátých‘ let také pro generaci ukrajinských šedesátníků“ (strana 376).

Pri uchopení fenoménu šesťdesiatnikov R. Mokryk vyzdvihuje spoločné morálno-etické hodnoty a potrebu vyjadrenia vnútorného nepokoja, ale aj nejednotnosť v politickom myslení. Napriek tomu, že toto súhrnné označenie možno nájsť v reflexiách samotných autorov, netvorili hnutie či ideologicky kompaktný celok (boli medzi nimi nacionalisticky ladení aktéri, liberáli aj presvedčení komunisti). Spájal ich spoločný historicko-politický kontext: zážitky z detstva prežitého v chudobe v období medzi veľkým hladomorom a druhou svetovou vojnou, pôsobenie v „sovětském souřadnicovém systému“ (strana 178), utopické myslenie a takisto idealizmus mladosti, fascinácia ideami rovnosti a spravodlivosti. Z nejednotnej skupiny mladých sa tak postupne kryštalizovalo zoskupenie so spoločným pocitom deficitu oficiálnej kultúry a vôľou k rebélii.

Idealizmus sa u mladšej nastupujúcej generácie začal prejavovať už počas vysokoškolských štúdií a bol posilnený pocitom slobody počas takzvaného politického odmäku, teda obdobia po smrti „krvavého inkvizitora“ Josifa Vissarionoviča Stalina (strana 35). Kultúrne uvoľnenie druhej polovice päťdesiatych a začiatku šesťdesiatych rokov 20. storočia bolo poznačené atmosférou prehodnocovania stalinistických praktík a dogiem a sprevádzal ho pocit nového začiatku, keď najmä mladá generácia verila v možnosť obnovy systému. Reformný komunizmus, hoci i naďalej prijímal ideologický postulát dôležitosti úlohy komunistickej strany a tiež koncept vyspelej socialistickej spo-

ločnosti, napomohol k určitému otvoreniu priestoru „kontrolovanej spoločenskej kritiky“, ktorej kontinuálny rozvoj do konca osemdesiatych rokov prispel k postupnému oslabovaniu a napokon pádu režimu. Pôsobenie v oficiálnom diskurze a v prípade niektorých aktérov skupiny aj v straníckych štruktúrach pôsobilo deziluzívne – rozvíjajúce sa kritické myslenie a kontakty s inými rovnako zmýšľajúcimi ľuďmi viedli tvorcov k postupnej strate komunistických ideálov. Daný proces podporovala aj žitá skúsenosť nevyriešených problémov sovietskeho systému v poststalinistickej ére: popri deklarovanej triednej rovnosti existovala národná nerovnosť; postupná, ale konzekventná rusifikácia síce proklamovala program „mierovej koexistencie“ národov, no vplyvy západných kultúr boli tolerované iba spočiatku; nedošlo k liberalizácii pomerov ani k väčšej autonómii periférií od centra; atmosféru neslobody začiatkom šesťdesiatych rokov negatívne ovplyvnili aj zosilnené represie štátnej bezpečnosti proti takzvaným antisovietskym živlom.

Mechanizmus vzniku a rozvoja disentu je univerzálne platný a možno ho identifikovať vo výskume spoločenských premien naprieč dotknutými národmi: skupina nespokojných začína pôsobiť v oficiálnom priestore a nadväzuje osobné kontakty a sympatie s ďalšími aktívnymi, postupne hľadá možnosti úniku z pre-regulovaného oficiálneho diskurzu a smeruje do voľnejších alternatívnych priestorov, kde má možnosť vyjadriť sa. Komunistickou stranou kontrolovaná štruktúra Klubu tvorivej mládeže v Kyjeve a vo Lvove mali vytvárať ilúziu slobodného priestoru kreatívnej realizácie počas „odmäku“ ako obdobia takzvaného „kontrolovaného chaosu“. Mladá generácia, ktorá na rozdiel od konzervatívnej staršej generácie nezažila hrôzy stalinského teroru a časy krajnej neslobody, odmietala stranícky požadovanú účelovosť literatúry a potrebu jasne interpretovateľného ideologického posolstva diel. Prejavilo sa to liberálnym „nádychom“ v tvorbe a odklonom od pátosu a ideologickej zataženosti umeleckej koncepcie socialistickeho realizmu. Spisovatelia „tíhnu

294 k výrazné metaforičnosti, složitosti aluzí a nečekanosti obrazů“ (strana 203), došlo k redukci umelého optimizmu a orientácii na jedinečný vnútorný svet jednotlivca.

Príklon k formalizmu a „prekonaným“ prúdom dekadentného, avantgardného a buržoázneho umenia nepodporoval stranícku predstavu o literatúre, ktorá mala byť „národnou formou a socialistická obsahom“ (strana 193). Keďže však uvoľnenejšie pomery na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov ešte umožňovali tvorcom manévrovanie a hľadanie spôsobov inovatívnej výpovede v rámci oficiálneho obehu, nedochádzalo zatiaľ k priamej konfrontácii s režimom. Súdržnosť mladej generácie podporovali i stretnutia v neformálnom prostredí bytov či ateliérov umelcov, ktoré ponúkali možnosť ďalšej výmeny názorov. V kapitole *V kyjevských uliciach a bytech* reflektuje R. Mokryk najznámejšie adresy, ktoré pôsobili ako „pobočky“ oficiálneho Klubu tvorivej mládeže. Práve cesta posilňovania priateľských vzťahov a nadväzovania kontaktov medzi aktívnymi jadrami organizácií Kyjeva a Lvova ako dvoch kultúrnych metropol vytvorila základ ukrajinskej alternatívnej kultúry, na ktorý neskôr nadviazali ďalšie generácie disentu.

Postupnou stratou ideálov a v dôsledku kritických udalostí narastala nespokojnosť aktérov kultúry, ktorí sa postupne obrátili proti režimu, čo možno interpretovať aj ako formu individuálnej etickej skúšky, pri ktorej „se kromě zdravého rozumu dalo spoľehnout na pud sebezáchovy – mravní sebeobrany“ (strana 157). V kapitole *Kurenivka: začátek šedesátých let* autor spája vznik prvých pochybností o správnosti konania oficiálnych štruktúr s tragédiou v Kyjeve, kde v dôsledku neobľúbivosti vlády došlo k pretrhnutiu vodnej priehrady nezodpovedajúcej technickým požiadavkám, čo malo za následok úmrtie veľkého počtu ľudí. Vedenie mesta dlho odmietalo prevziať zodpovednosť a namiesto úsilia predísť podobnej havárii sa snažilo zabrániť šíreniu kritických hlasov. V tomto kontexte uvediem názor nemeckých sociológov Karla-Dietera Oppa

a Wolfganga Roehla (z ich práce *Der Tschernobyl-Effekt: eine Untersuchung über die Ursachen politischen Protests*/Černobyľský efekt: skúmanie príčin politických protestov, 1990), že aj keď kritické udalosti v spoločnosti nevedú k politickému protestu priamo, majú kľúčový vplyv na rozvoj protestného potenciálu v budúcnosti. R. Mokryk podobne pátra po konfrontáciách s nefunkčnou realitou komunizmu, ktorá u mladých šesťdesiatnikov vyvolala šok a pocit nespravodlivosti. „V informačnom vakuu sovietského systému“ (strana 320) bola cesta k spochybneniu oficiálneho diskurzu okrem osobných väzieb a kritických udalostí posilňovaná aj impulzmi zvonku – čítaním pašovanej a zakázanej literatúry či počúvaním západných rozhlasových staníc.

Centrálnym záujmom šesťdesiatnikov sa stalo spracovanie traumy „generácie popraveného obrodzenia“ tridsiatych rokov a rehabilitácia obetí stalinského teroru. Napriek tomu, že táto problematika patrila počas odmäku k „bezpečným“ témam, odhaľovanie pravých príčin popráv viedlo u mladej generácie k čoraz naliehavejšiemu pocitu, že zo strany centrálnej sovietskej vlády dochádza k diskriminácii na základe národnej príslušnosti. Vnímanie nepriateľského prístupu sovietskej politiky voči ukrajinskej kultúre bolo ďalším impulzom k prechodu do tábora opozície. Nemenej významnú rolu zohrávalo presvedčenie o potrebe pokračovať v tradíciách predchádzajúcich generácií. Ako spomína poetka L. Kostenková, „autentická kultura žije v duchu odporu. [...] Kdy bylo na Ukrajině vysokonapětové vedení ducha, kdy existoval skutečný odpor proti systému, hnutí odporu? Vždy [...] převzali jsme toto vysokonapětové vedení ducha od popraveného obrození dvacátých let a chtěli jsme ho předat další generaci“ (strana 244). Následkom reflexií minulosti dochádza k čoraz aktívnejšiemu národnému sebauvedomovaniu mladej generácie, ktorá zdôrazňuje svojbytnosť ukrajinskej kultúrnej identity a snaží sa prekonať jej doteraz výlučne marginalizované obrazy. Rozhodujúcim krokom na ceste k vyjadreniu nesúhlasu sa stalo sys-

tematické vytlačanie ukrajínčiny z verejného priestoru. Nespokojnosť s jazykovou politikou bola zároveň trvalou súčasťou ukrajinského disentu v nasledujúcich obdobiach.

Pretrvávajúci tlak zhora a posilnenie reštrikcií voči mladej generácii básnikov v podobe cenzúry, nepublikovania diel či priamych zásahov a obmedzení kultúrnej činnosti bol sprevádzaný radom ďalších kritických udalostí, ako boli záhadné okolnosti smrti básnika Vasyľa Symonenka v roku 1963, zničenie vitráže umelkyne Ally Horskkej v priestoroch Kyjevskej národnej univerzity Tarasa Ševčenko ako „ideologicky neprijateľného diela“ či požiar najväčšej ukrajinskej knižnice – knižnice Ukrajinskej akadémie vied v Kyjeve v roku 1964. Na poslednú udalosť bezprostredne reaguje esej Jevhena Sverstuka *O procese s Pohružalským*, aktívne šírená v samizdate, v ktorej „poprvé bez jakýchkoľiv narážek a dvojsmyslů zpochybnili systém, obvinili sovětskou vládu z likvidace národních dějin a poprvé otevřeně označili koloniální říši za koloniální říši“ (strana 427). Rok 1964 sa tak stáva prelomovým – „antisovietska činnosť“ šesťdesiatnikov dostáva konkrétnu formu. Vydávajú samizdaty, v ktorých publikujú diela s politickým zameraním, pociťujú priamy útlak a ako disidenti sa dostávajú do nebezpečnej konfrontácie s režimom: „V podmínkách sovětské totality jde o pozoruhodný intelektuální počín, který byl doplněn občanskou odvahou. Někteří na to doplatili mnohaletým vězením. Někteří dokonce životem“ (strana 457). Z estetickéj alternatívy voči sovietskej kultúre, vyčítanej autorom straníckou kritikou ako príklon k formalizmu, sa šesťdesiatnici dostávajú do kultúrnej opozície a uvedomujú si pravé príčiny kritických útokov. Narastajúci

pocit nehybnosti a nespravodlivosti pomerov neskôr vyúsťuje do politickej roviny. Kľúčovou sa tak stáva ich intelektuálna práca a komplexné vnímanie reality: „V jistém smyslu jsou dějiny šedesátníků vítězstvím kritického myšlení nad všudypřítomnou sovětskou propagandou“ (strany 319-320).

R. Mokryk podáva pútavý príbeh zrodu alternatívnej kultúrnej scény v rámci oficiálneho sovietskeho diskurzu a jej postupnú premenu na politický vzdor, upozorňujúc aj na kontinuitu ukrajinských dejín odporu. Centrálnym prvkom je etický protest proti nesúladu medzi reálnym a proklamovaným, ktorý vedie k hľadaniu vnútornej opory vo vlastných presvedčeniach či komornej komunite a ktorý neskôr ústi „do lidskoprávních aktivit v totalitním Sovětském svazu“ (strana 16). Táto idealistická rovina korešponduje s podstatou disidentského myslenia, ktorú sformuloval Václav Havel: „není to přesvědčení, že něco dobře dopadne, ale jistota, že má něco smysl bez ohledu na to, jak to dopadne“ (strana 16).

Pozornosť si zasluhuje aj autorovo sledovanie „polooficiálnych“ organizácií ako dôležitých priestorov splyývania hraníc povoleného a zakázaného, analýza možností lavírovania medzi oficiálnou a neoficiálnou literatúrou či skúmanie príčin odporu a procesu rozhodovania k nesúhlasu. Kontextové ukotvenie a zapájanie častí spomienkového charakteru z okruhu oral history do textu umožňuje z komplexného obrazu ukrajinskej kultúrnej opozície vyvodiť viaceré paralely s česko-slovenskými reáliami, vďaka čomu má monografia R. Mokryka potenciál stať sa inšpiračným zdrojom pri výskume slovenského disentu či podobných hnutí a platforiem v iných stredoeurópskych krajinách.

Mgr. Olha Norba

Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i.

Dúbravská cesta 9

841 04 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: Olha.Norba@savba.sk